

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՆՈՐՄԸ ԵՎ Մ. ԱՍԱՏՐՅԱՆԻ «ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ.
ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՁԵՌՆԱՐԿԸ**

Բանալի բառեր – լեզվական կանոն, զարգացում, փոփոխություններ, զուգաձևեր, անհամապատասխանություններ, հոլովածներ, խոնարհման համակարգ, անկանոն բայեր, բուհական ձեռնարկներ

Նախորդ դարի 70-80-ականները հայերենի բուհական դասագրքերի ստեղծման արդյունավետ շրջաններից մեկն էր: Այդ տարիներին լույս ընծայվեց նաև քերականագետ Մանվել Ասատրյանի ձևաբանության բուհական ձեռնարկը (1983 թ.), որը վերահրատարակվել է 2004 թ.¹ առանց փոփոխությունների:

Ավանդական հայերենագիտության և արդի քերականագիտության ձեռքբերումների հիման վրա ստեղծված այդ աշխատասիրության մեջ քննարկվում և ներկայացվում են ձևաբանության տեսությունը և արևելահայերենի խոսքի մասերի համակարգը: Ձեռնարկը տասնամյակներ շարունակ հաջողությամբ ծառայել է իր նպատակին՝ լինելով գրական արևելահայերենի ձևաբանությանը նվիրված լավագույն աշխատանքներից մեկը:

Մակայն այսօր մի շարք օբյեկտիվ հանգամանքներ առիթ են տալիս քննարկման առարկա դարձնելու այդ ձեռնարկը, երբ չափանիշ և ելակետ ենք ընդունում արդի գրական արևելահայերենի ձևաբանական նորմը:

Նախ՝ հայտնի է, որ լեզուն կենդանի օրգանիզմ է. անընդհատ ենթակա է փոփոխությունների ու տեղաշարժերի: Լեզվի ձևաբանական համակարգը այդ փոփոխությունների ուղղակի կրողն է՝ մյուս մակարդակների համեմատության մեջ առավել կամ պակաս չափով: Ձևաբանական նորմի վրա էականորեն կարող են ազդել խոսակցական լեզվի տարածվող ձևաբանական իրողությունները՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝ արդեն գործածության մեջ եղած իրողությունների իմաստափոխությունները¹:

Մ. Ասատրյանի ձեռնարկը ունի ավելի քան երեսունհինգ տարվա պատմություն: Այդ ընթացքում արևելահայերենի քերականությունը կրել է որոշակի փոփոխություններ, որոնք բնականաբար չէին կարող արձանագրվել հիշյալ դասագրքում. դա վերաբերում է, օրինակ, առանձին գոյականների հոլովական ձևերի հնացմանը, բայական առանձին կազմությունների՝

¹ Տե՛ս **Աղաջանյան Զ.**, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007:

գործածությունից դուրս գալուն և այլն:

Բացի այդ, դասագրքի հեղինակը միշտ չէ, որ ձևաբանական առանձին իրողությունների վերաբերյալ տալիս է հանգամանալից բացատրություններ, կամ այդ շրջանում դրա անհրաժեշտությունը չի եղել: Դա վերաբերում է ինչպես տեսական հարցադրումներին, այնպես էլ գործնական իրողություններին: Թեև մյուս կողմից էլ մի շարք երևույթներ ներկայացվում են հանիրավի մանրամասնությամբ:

Չետո՝ այսօր լեզվական իրողությունների վիճակագրական նկարագրությունը տալու տեսակետից մեծ հնարավորություններ է ընձեռում **Արևակ** (Արևելահայերենի ազգային կորպուս) համացանցային ծրագիր-կայքէջը՝ վիճակագրական առատ փաստերով: Վերջինը վիճակագրության համար հարուստ և անփոխարինելի շտեմարան է (110 մլն բառամթերք), իր տեսակով լինելով նոր ժամանակների ծնունդ՝ լեզվական շատ ու շատ իրողությունների վրա նոր լույս է սփռում և հնարավորություն է ընձեռում դրանց վերաբերմամբ նոր մտտեցումներ և գործնականում նոր լուծումներ առաջադրելու: **Արևակ**-ը ամփոփում է մեծ ժամանակահատվածի գրական-լեզվական նյութ (XIX դարի վերջից մինչև 2009 թ.): Մենք ներկայացրել ենք այդ ամբողջ ժամանակաշրջանից ընտրված լեզվական փաստերը՝ առանց ժամանակագրական կամ այլ տարբերակման, քանի որ, որպես կանոն, մեր դիտարկումները հաստատվում են նաև անկախ այդպիսի տարբերակումից: Ավելին. այդ վիճակագրության ժամանակային, բովանդակային, թեմատիկ և ժանրային մանրամասնությունները բացում են շատ հետաքրքիր իրողություններ, որոնք վերստին հաստատում են և ավելի են շեշտում վիճակագրական ընդհանուր փաստերի հավաստիությունը: Այսպես՝ տարակարծություններ կան, օրինակ, **երկրաշարժ** գոյականի հոգնակիակազմության վերաբերյալ՝ **երկրաշարժնե՞ր**, թե՞ **երկրաշարժեր**: **Արևակ**-ի վիճակագրությամբ՝ 72 տեքստում 53 անգամ գործածված է **-եր**-ով տարբերակը, 8 տեքստում՝ 5 անգամ՝ **-ներ**-ովը: Երկրորդ դեպքում 8 տեքստերից 4-ը՝ Նոր կտակարանից է, 1-ը՝ Խորենացու Հայոց պատմությունից: Ակնհայտ է, որ արդի գրականում անվերապահորեն գերակշռում է **երկրաշարժեր** ձևը: Մեկ ուրիշ օրինակ՝ վիճակագրությամբ՝ **դարի** – 2583, **դարու** – 327. տարբերությունը ակնառու է: Դրանով հանդերձ՝ գուգաձևերից երկրորդ՝ հնացած տարբերակը հանդիպում է գերազանցապես արևմտահայերեն կամ էլ դրան առնչվող տեքստերում: **Ընկերից** հոլովաձևի 35 կիրառությունների մեծագույն մասը XIX դարի հեղինակների (Պոռշյան, Բաֆֆի, Շիրվանզադե, Մուրացան և այլք) երկերում է, իսկ **ընկերոջից** տարբերակի գործածությունները՝ համեմատաբար նոր շրջանի գործերում՝ 166 տեքստում 130 գործածություն: Բոլոր դեպքերում, **Արևակ**-ին հղելիս մենք բերում ենք վիճակագրական ընդհանուր տվյալները¹:

¹ Ի դեպ, որոշ անճշտություններ ծագում են նաև տեխնիկական պատճառներով:

Եվ վերջապես կա նաև երրորդ հանգամանքը, որը պայմանավորում է մեր այս քննարկման նպատակահարմարությունը. արդի քերականագիտական մտքի զարգացումները, մի շարք ձևաբանական կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ ավելի տրամաբանական մոտեցումներ որդեգրելը հնարավորություն են տալիս ձևաբանական ինչ-ինչ խնդիրներ քննարկելու այլ հարթության մեջ և փոքր-ինչ այլ տեսանկյունից: Խոսքը կարող է վերաբերել, օրինակ, դերանունների ներխոսքիմասային դասակարգմանը կամ անկանոն բայերի քերականագիտական նկարագրությանը, որը, մեր տպավորությամբ, բավարար չափով ներկայացված չէ քննարկվող դասագրքում կամ կարող է ներկայացվել նոր մոտեցմամբ:

Նախ տեսական մի քանի հարցադրումների նկարագրության մասին:

1) Քերականագիտության մեջ ընդունված է խոսքի մասերը դասակարգելիս առանձնացնել չորս հիմունք կամ սկզբունք՝ **իմաստային, ձևակազմական** կամ **բառակազմական** (որը հայերենին բնորոշ չէ), **ձևաբանական** և **շարահյուսական**: Մ. Ասատրյանը առանձնացնում է երեք հիմունք՝ ա) բառի ընդհանուր իմաստը, բ) բառի ձևավորումն ու ձևաբանական առանձնահատկությունները, գ) բառի շարահյուսական կիրառությունները¹: Այլ կերպ ասած՝ բառակազմական և ձևաբանական առանձնահատկությունները նա դիտարկում է մեկ հիմունքի կամ սկզբունքի համակարգում: Մինչդեռ, կարծում ենք, բառի ձևավորումը և ձևաբանական առանձնահատկությունները պետք է քննարկվեն առանձնաբար, քանի որ դրանք, վերաբերելով լեզվի տարբեր մակարդակներին (մի դեպքում՝ բառագիտությանը, մյուս դեպքում՝ քերականությանը), մի տեսակ հստակ չեն ցուցադրում բառերի խոսքիմասային խմբակարգման պատճառաբանվածությունը: Թեև ձեռնարկի հեղինակը այս մոտեցումը հավանաբար որդեգրել է՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հայերենում խոսքի մասերի դասակարգման բառակազմական հիմունքը կամ ձևավորման հարցը գործում է միայն որոշ դեպքերում. նախ՝ հայերենում հատուկ ձևավորում ունի միայն բայը (բոլոր բայերի անորոշ դերբայը արևելահայերենում կազմվում է **-ել** կամ **-ալ** մասնիկով), և երկրորդ՝ կան ածանցներ, որոնք հատուկ են միայն այս կամ այն խոսքի մասին (գոյականակերտ՝ **-ություն, -մունք, -ստան, -ուհի** և այլն, մակբայակերտ՝ **-բար, -պես, -որեն** և այլն, ածականակերտ՝ **-եղ, -ոտ, -ե//յա, -գույն** և

Օրինակ՝ **աներ** բառի **աների** ձևի (քերականության առանձին ձեռնարկներում նշվում է որպես **աներոջ** հոլովաձևի հնարավոր զուգահեռ տարբերակ. այդ մասին կխոսվի) 20 գործածություններից, որ տալիս է **Արևակ**-ը, միայն մեկն է **աներ** գոյականի սեռականը, մնացածը այլ բառերի բաղադրիչներ են կամ տեխնիկական անճշտության արգասիք՝ **տ-ների > աների, սխեմ աների, դիրեկցի աների** և այլն: Կամ՝ **տալ**-ի հոլովաձևի (որպես **տալոջ**-ի զուգաձևություն) մեկ համատեքստի 10 կիրառություններից միայն մեկն է **տալ** գոյականի սեռականը, մյուսները **տալ** բայի բայաձևեր են՝ **ձեռ է տալի, խոսք է տալի** և այլն:

¹ **Ասատրյան Մ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն, Երևան, 1983, էջ 29: Այս գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ. կնշվի միայն էջը:

այլն): Ի դեպ, հարցի քննարկման այս մոտեցումն է թերևս հիմք տալիս հետազոտողին մյուս խոսքի մասերի համեմատությամբ բայի ամենից ցայտուն **ձևաբանական առանձնահատկությունը** համարել այն, որ բայը բաղադրյալ և պարզ լինել չի կարող, այսինքն՝ միշտ բաղադրյալ է, ինչպես՝ **գր-ել, գր-ող, կարդ-ալ, կարդ-աց-ած** և այլն (207): Դժվար չէ նկատել, որ խոսքն ըստ էության բայի **բառակազմական** նկարագրության մասին է և ոչ ձևաբանական:

2) **Ձևակազմական հիմք թեման** ներկայացնելիս Մ. Ասատրյանը այն բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Հիմքը բառի այն մասն է, որին ավելանում են վերջավորությունները՝ տվյալ բառիմաստի այս կամ այն քերականական նշանակությունն արտահայտելու համար» (24): Մինչդեռ հայտնի է, որ քերականական իմաստի արտահայտիչները միայն վերջավորությունները չեն, և որ հիմքին քերականական մասնիկ կարող է ավելանալ նաև սկզբից (կ+գրեմ, չ+խոսեց), որը միայն խիստ պայմանականորեն կարող է վերջավորություն համարվել: Հիմքի այլ ճշգրիտ ձևակերպումներ կան. «Հիմքը լեզվական բաղադրյալ միավորի մի մասն էլ լեզվական ցանկացած մակարդակի բաղադրյալ միավորի այն հատվածը, որը մնում է, երբ նրանից անջատում ենք այդ միավորի կազմության վերջին քայլում ավելացած բաղադրիչը»¹, կամ՝ հիմքը բառի իմաստակիր այն մասն է, «որը բառակազմության կամ ձևակազմության մեջ ելաձև է»² և այլն:

3) Ընդունված է **առ հոդակապը** համարել «իմաստագուրկ» ձևույթ (19): Մ. Ասատրյանը, պաշտպանելով այս տեսակետը, համապատասխան օրինակների կողքին (դասամատյան, ջրատար, սևասիրտ, նաև՝ անձանվեր//անձնվեր, հուզաարտահայտական//հուզարտահայտչական) չի նշում նաև **ա-ի** իմաստագատիչ դերով օրինակներ (**արջաորս** (արջի որս)//**արջորս** (արջ որսացող), **բանավոր** (ոչ գրավոր)//**բանվոր** (գործավոր), **հրաձիգ** (կրակող) // **հրձիգ** (դրդիչ, հրահրող):

Իմաստագուրկ ձևույթ է համարում նաև **ե, ա** ձայնավորները անորոշ դերբայի (նաև անցյալ կատարյալի, ըղձական եղանակի և այլ ձևերի) մեջ, ինչպես՝ **գրել, կարդալ, գրեց, կարդաց, գրեմ, կարդամ** և այլն (20): Մինչդեռ հայտնի է, որ առանձին բայերում այդ ձայնավորները կատարում են իմաստագատիչ դեր, ինչպես՝ **ծխել** (ծխախոտ ծխել) և **ծխալ** (ծուխ արձակել, այրվել), **թվալ** (երևալ, պատկերանալ) և **թվել** (թվարկել), **ծփալ** (ալեկոծվել, ալիք տալ) և **ծփել** (հարել):

4) Խոսելով խոսքի մասերի փոխանցումների մասին՝ Մ. Ասատրյանը չի ընդգծում այն միտքը, որ բառը, մի խոսքի մասից անցնելով մյուսին և ձեռք բերելով տվյալ խոսքի մասին հատուկ իմաստային, ձևաբանական, շարա-

¹ **Գալստյան Մ.**, Ժամանակակից հայոց լեզվի գործնական աշխատանքների ձեռնարկ, Երևան, 2003, էջ 107:

² **Պետրոսյան Հ.**, Հայերենագիտական բառարան, Երևան, 1987, էջ 378:

հյուսական առանձնահատկություններ, նաև կարող է պահպանել նախկին իմաստը: Օրինակ՝ **հակառակ** (հակառակ կողմ-ածական // հակառակ ինչ-որ բանի-կապ), **համապատասխան** (համապատասխան վերաբերմունք-ածական // դրան համապատասխան-կապ), **ծնող** (ծնող պատճառներ-դերբայ), **ծնող** (ծնող լինել-գոյական) և այլն:

5) Միավանկ վերջնաբաղադրիչ ունեցող գոյականների թվակազմության յուրահատկությունները քննարկելիս Մ. Ասատրյանը մի քանի անգամ գործածում է **բարդ բառեր** արտահայտությունը և օրինակներ է բերում բացառապես բարդ կազմություն ունեցող բառերից՝ **ածխահանք-եր, անձրևաջր-եր, ազգասեր-ներ, պատմագիր-ներ** և այլն (56): Մինչդեռ հայտնի է, որ կանոնը վերաբերում է ոչ միայն կազմությամբ բարդ բառերին, այլև, օրինակ, ածանցավոր կազմություններին: Օրինակ՝ **ստորակետ, ենթակետ** բառերը հոգնակի թիվ կազմում են նույն սկզբունքով, ինչ **վերջակետ-ը**, կամ՝ **ենթակարգ** և **համակարգ** ածանցավոր բառերը հոգնակի են կազմում նույն սկզբունքով, ինչ բարդածանցավոր **վարչակարգ-ը**. սկզբունքը վերջնաբաղադրիչի բայականական կամ գոյականական լինելն է (գոյական է կամ ընկալվում է որպես այդպիսին, բայականական է կամ ընկալվում է որպես այդպիսին): Ձևակերպումը, կարծում ենք, ճշգրիտ կլիներ, եթե **բարդ բառեր** տերմինի փոխարեն գործածվեր **բաղադրյալ բառեր** տերմինը:

6) Առանձին երևույթների վերաբերյալ գրքի հեղինակը չի տալիս ավարտուն և վստահ ձևակերպումներ, թեև դրա ակնհայտ հիմքերը ներկայացնում կամ քննարկում է: Օր.՝ **տոհմ, խմբակցություն** ցույց տվող գոյականների մասին խոսելիս հեղինակը **մերոնք** և **ձերոնք** բառերը քննարկում է այդ շարքում, բայց խուսափում է դրանց խոսքիմասային պատկանելությունը հստակ նշելուց. ասում է՝ «Կան նաև **ոնք** ձևով կազմված **բառեր** դերանունների սեռական հոլովածներից՝**մերոնք, ձերոնք**» (53):

Առանձին դիտարկումներ կամ ձևակերպումներ, որոնք չեն համընկնում գրական հայերենի լեզվական նորմին, ամենայն հավանականությամբ պարզապես վրիպանքի արգասիք կամ հետևանք են, ինչպես, ասենք, ձևակերպումը հարակատար դերբայի կազմության վերաբերյալ, ըստ որի՝ հարակատարը կազմվում է **ԱՕ** մասնիկով, որը, այլևայլ բայերից բացի, որոնք ձեռնարկում թվարկվում են, դրվում է **պարզ բայերի անկատարի հիմքի** վրա՝ **գրել-գր-ած, կատարել-կատար-ած** (254): Ճշգրիտ ձևակերպման մեջ պիտի շեշտվեր **պարզ բայերի՝ է լծորդության պատկանելու հանգամանքը** (է խոնրահման պարզ բայերի անկատարի հիմքի վրա), քանի որ **ա** խոնարհման պարզ բայերի դեպքում գործում է անցյալի հիմքը՝ **կարդալ-կարդաց-ած, խաղալ-խաղաց-ած**:

Ձևաբանական նորմում կատարվող փոփոխությունները շատ ավելի ակնառու են բուն քերականական ձևերի փոփոխության մեջ: Նկատի ունենք մասնավորապես գոյականի հոլովական և հոգնակիի կազմության ձևերում և բայի խոնարհման հարացույցում առկա փոփոխությունները: Ինչպես արդեն

ասվեց, Մ. Ասատրյանը օբյեկտիվորեն չէր կարող արձանագրել այդ փոփոխությունները, և դա պատճառ է դարձել որոշ անհամապատասխանությունների, որոնք առաջացել են գրական արևելահայերենի գործող ձևաբանական նորմերի և քննարկվող ձեռնարկում ներկայացված լեզվական նյութերի միջև: Երբեմն բերվում են ոչ բավարար չափով համոզիչ օրինակներ, կամ շրջանցվում են օրինաչափություններից շեղումները՝ դարձյալ պայմանավորված գրական արևելահայերենի շուրջ քառասունամյա զարգացման տեղաշարժերով:

Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը: Այսպես՝ **գոյական խոսքի մասի վերաբերյալ** ունենք հետևյալ դիտարկումները.

1. Ձեռնարկում բազմաթիվ օրինակներ են բերվում բայական կամ գոյականական միավանկ վերջնաբաղադրիչ ունեցող բաղադրյալ գոյականների հոգնակիի կազմությունից հաստատելու օրինաչափությունը, սակայն գրեթե ոչ մի օրինակ չի բերվում շեղումներից կամ մթազնաձև իմաստով բաղադրիչ ունեցող կազմություններից (ասենք՝ **տեսակետներ, մանրէներ, ծովահեններ, թիկնագորներ, ծխամորճներ, ծխախոտներ**), և կամ չեն բերվում գուգաձևությունների օրինակներ և բնականաբար դրանք նաև չեն բացատրվում, ինչպես՝ **երկրաշարժներ//եր, փառատուն-եր//ներ** և այլն:

2. Հանգամանորեն չի նկարագրվում այն փոխառյալ (օտար) բառերի հոգնակիի կազմությունը, որոնք փոխատու լեզվում միավանկ են, արդի հայերենում ընկալվում են որպես երկվանկ բառեր. սրանց հոգնակին կազմվում է **-ներ** վերջավորությամբ՝ **շտաբներ, բլանկներ, ֆրակներ, սպաներ, սլադներ** և այլն: Նույն սկզբունքով՝ փոխատու լեզվում բաղադրյալ կազմությամբ բառերը հայերենում գիտակցվում են կազմությամբ պարզ բառեր, ուստի դրանց հոգնակին կազմվում է **-ներ** մասնիկով, ինչպես՝ **կադաստրներ, բլոգերներ, կոմիսիոներ, դինոզավրներ, նոութբուքներ, ֆեյսբուքներ** և այլն¹:

3. Ձեռնարկում երբեմն որպես տեսական պնդումը հաստատող օրինակներ են բերվում հնացած, գործածությունից դուրս եկած կամ բարբառային-խոսակցական քերականական ձևեր.

ա) **Գոյականի հոգնակիի ձևեր**: Հաջորդող գաղտնավանկ ունեցող բառերի շարքում **ոսկր** բառի համար նշվում է **ոսկրներ** (55) գուգաձևը, որը սակայն, այսօր գրական լեզվում գործածական չէ: **Արևակ**-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ իսկապես այս ձևը հնացած է կամ դուրս է մղվում գրական լեզվից՝ **ոսկրներ՝ 8**, իսկ **ոսկորներ՝ 221**:

բ) **Հոլովական ձևեր**: Որպես հավասարապես գործածական գուգաձևեր են նշվում հոլովաձևեր, որոնց մի տարբերակը ակնհայտորեն հնացած է կամ

¹ Տե՛ս Ավետիսյան Յու., Թեյան Լ., Սարգսյան Լ., Ավետիսյան Լ., Ուղեցույց հայոց լեզվի, Երևան, 2017, էջ144:

բարբառային. ձեռնարկում չի մատնանշվում դրանցից մեկի կամ մյուսի խոսակցական, բարբառային կամ քիչ գործածական լինելը, ինչպես՝

- **Սեռական-տրականի ձևեր՝ անվան // անունի, դարի // դարու // դարվա, արյան // արյունի, այրու // այրիի, ձյան // ձյունի** (86). **Արևակ-ի** տվյալներով՝ առաջին տարբերակները գործածության հաճախականությամբ էապես գերազանցում են երկրորդներին՝ **անվան՝ 21.208 // անունի՝ 165, դարի՝ 8.917 // դարու՝ 620 // դարվա՝ 6, արյան՝ 10.001 // արյունի՝ 282, այրու՝ 250 // այրիի՝ 90, ձյան՝ 3.243 // ձյունի՝ 861:**

- **Բացառականի ձևեր՝ ընկերոջից՝ 166 // ընկերից՝ 44, աներոջից՝ 14 // աներից՝ 6 (անորից՝ 0), շնից՝ 138 // շանից՝ 33, պատանուց՝ 40 // պատանիից՝ 1, այրուց՝ 12 // այրիից՝ 3, Անիից՝ 162 // Անուց՝ 6:**

- **Գործիականի ձևեր՝ ապակիով՝ 79 // ապակով՝ 21, մատանիով՝ 78 // մատանով՝ 2, ուղիով՝ 1.334 // ուղով՝ 111:**

- **Ներգոյականի ձևեր՝ կամրջում՝ 43 // կամուրջում՝ 3, Լոռիում՝ 218 // Լոռում՝ 39, Շուշում՝ 32 // Շուշիում՝ 417:**

- **Անի** բառի համար **Անի** և **Անու** տարբերակներից կանոնական է համարվում **Անու** ձևը, և դրան՝ իբրև գուգահեռ, **Անիի** ձևը նշվում է հնարավոր՝ **չբացառվող** տարբերակ. կարդում ենք. «Չի բացառվում նաև **Ի**-ով վերջավորվող հայերեն բառերի **Ի** հոլովումը, օրինակ՝ **Մեղրի-Մեղրիի, Անի-Անիի, այրի-այրիի** և այլն» (73): Մեկ այլ առիթով դարձյալ առաջին, այսինքն՝ նախընտրելի տարբերակ է նշվում **Անու** ձևը՝ **Անիի** փոխարեն (86): Մինչդեռ այսօր **Անիի** տարբերակը հենց գրական կանոնական ձևն է, իսկ **Անու**-ն վաղուց դուրս է եկել գործածությունից: Դա հաստատվում է նաև **Արևակ-ի** տվյալներով. **Անիի՝ 1.961 // Անու՝ 48:**

- Զուգաձևություններ են կազմում նաև այլ հաստուկ անուններ՝ **Մեղրու // Մեղրիի, Վեդու // Վեդիի, Լոռու // Լոռիի, Գյումրու // Գյումրիի** և այլն: ՀՀ լեզվի տեսչությունը **Լոռի, Գյումրի** տեղանունների համար սահմանում է հետևյալը. «Ժամանակակից հայոց լեզվում **Լոռի, Գյումրի** տեղանունների հոլովական գուգաձևությունները վերացնելու և հարացույցը միօրինականացնելու նպատակով՝ այսուհետև գրական լեզվում հանձնարարել սեռական-տրական հոլովի **ու**-ով՝ **Լոռու, Գյումրու** ձևերը»¹: Մ. Ասատրյանը ընդհանրապես չի անդրադառնում **Գյումրի-ի, Լոռի-ի** ձևերին՝ գործածական համարելով միայն **Գյումր-ու** և **Լոռ-ու** ձևերը (73): Մինչդեռ **Արևակ-ի** տվյալներով՝ **Լոռիի** ձևը նույնպես գործածական է՝ **Լոռու՝ 2.514, Լոռիի՝ 87:** Իսկ ահա **Գյումրի** տեղանվան դեպքում շատ ավելի գործուն է **-ի**-ով կազմությունը. **Արևակ-ում Գյումրիի** ձևը հանդիպում է **3.280, Գյումրու՝ 1.072:**

- Մ. Ասատրյանի ձեռնարկում ժամանակ ցույց տվող գոյականների սեռական-տրականի համար **-վա** վերջավորությամբ տարբերակային կանո-

¹ «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու», Երևան, 2006, էջ 280:

նական ձևեր են սահմանվում նաև **գարունք** և **աշունք** գոյականների՝ **գարունք-վա**, **աշունք-վա** ձևերը: Ապա հավելվում է նաև, որ «**ՎԱ** ձևով կարող են հոլովվել նաև ժամանակային իմաստով գործածվող այլ բառեր, օրինակ՝ **գատիկ – գատկՎԱ, պասս – պասսՎԱ, ճաշ – ճաշՎԱ** և այլն» (75): Մինչդեռ նշված կազմությունները արդի լեզվագագառոյությամբ ընդգծված խոսակցական-բարբառային երանգ ունեն և գրական լեզվի նորմերից դուրս են: Դրանց համար կանոնական են **ի-ով** ձևերը՝ **գատկի // գատիկի, պասսի, ճաշի**, իսկ **գարունք** և **աշունք** խոսակցական սկզբնաձևերի պարագայում՝ **գարունքի** և **աշունքի**: Թեև պետք է նաև հավելել, որ նշված սկզբնաձևերը՝ որպես բարբառային տարբերակներ, դուրս են մղված գրական լեզվի բառապաշարից. գործածական են միայն **գարուն** և **աշուն** սկզբնաձևերի **գարնան** և **աշնան** տարբերակները: **Արևակ-ի** տվյալները՝ **գարնան՝ 4.642 // գարունքվա՝ 41, աշնան՝ 2.941 // աշունքվա՝ 42, գատկի՝ 470 // գատկվա՝ 31, պասսի՝ 221 // պասսվա՝ 15, ճաշի՝ 3.081 // ճաշվա՝ 65**: Ս. Աբրահամյանը, անդրադառնալով այս բառերին, իրավացիորեն նշում է. «**Գարունքվա, աշունքվա** ձևերը **աշունք, գարունք** բարբառային բառերի ձևերն են և գրական չեն»¹:

- Ձեռնարկում **դար** բառի սեռական-տրականի տարբերակ է նշվում **դարու-ն՝ դարի // դարու**, որը, սակայն, այսօր ակնհայտորեն հնացած կազմություն է:

- Ս. Ասատրյանը նշում է, որ **կայսր** և **դուստր** բառերի պարագայում գործուն են **ի-ով** ձևերը՝ **կայսրի, դուստրի**: Հեղինակը հնարավոր է համարում նաև **կայսեր, դուստեր** ձևերի գործածությունը: Ի դեպ, այս կարծիքը պաշտպանվում է նաև հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակության մեջ. «**կայսր** և **դուստր** բառերը ևս ժամանակակից հայերենում ենթարկվում են **ի** հոլովման»²: Պարզ վիճակագրությունը ցույց է տալիս, սակայն, որ վերջինները՝ **դուստեր** և **կայսեր** ձևերը, շատ ավելի գործածական են, քան **կայսրի** և **դուստրի** տարբերակները. դա հաստատվում է նաև **Արևակ-ի** տվյալներով՝ **դուստեր՝ 1.643-դուստրի՝ 3, կայսեր՝ 1.638- կայսրի՝ 375**: Դուստեր և կայսեր ձևերի գործածությանը առավելապես ոճական-արտահայտչական պատճառաբանվածություն է վերագրում Ս. Աբրահամյանը. դրանք, ըստ նրա, հիմնականում գործածվում են պատմական կոլորիտ կամ հանդիսավորություն ստեղծելու նպատակով³:

- Գրաբարում **ն** վերջնամասնիկ ունեցող և արդի հայերենում **-ան** հոլովման ենթարկվող միավանկ գոյականների շարքում ձեռնարկը հիշատակում է նաև **կուռ** բառը՝ **կռան** սեռական-տրական տարբերակով (79): Պիտի ասել, սակայն, որ բառը արդեն գործածական չէ գրական հայերենում, և նման բառերի կամ բառաձևերի քննարկությունները անհարկի ծան-

¹ **Աբրահամյան Ս.**, Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981, էջ 155:

² «Ժամանակակից հայոց լեզու», հ. 2, ձևաբանություն, Երևան, 1974, էջ 89:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 151:

րաբեռնում են ձեռնարկում գետեղված լեզվական նյութը:

• **Ոջ** հոլովման պատկանում են իմաստային նեղ խումբ ընդգրկող որոշ բառեր՝ **աներ, սկեսուր, տեգր, տալ, ընկեր, տեր**, որոնք ունեն նաև **ի**-ով գուգահեռ ձևեր, ինչպես՝ **աներ-աներոջ//աների//անոր, սկեսուր-սկեսոր//կեսոր//սկեսրոջ//սկեսուրի, տեգր-տեգրոջ//տեգրի//տեգոր, տալ-տալոջ//տալի, ընկեր-ընկերոջ//ընկերի** (75): Մ. Ասատրյանը այս գուգահեռ ձևերից որևէ մեկին գործածական առավելություն չի տալիս կամ չի առանձնացնում գրական և խոսակցական կամ բարբառային և հնացած տարբերակները, մինչդեռ մեր դիտարկումներով՝ այդ ձևերից մի քանիսը արդի գրական արևելահայերենից աստիճանաբար դուրս են մղվում. այսօր կենդանի գրական լեզվում, ըստ որում, և՛ գրավոր, և՛ բանավոր տարբերակներում գրեթե գործածական չեն **կեսոր, սկեսոր, անոր** ձևերը: Իսկ մյուս գուգահեռ ձևերից մեկը կամ մյուսը գործածական հաճախականությամբ էապես զիջում է մյուսներին: **Արևակ**-ի տվյալներով ունենք հետևյալ պատկերը՝ **աների՝ 20** (տե՛ս էջ 3) - **աներոջ՝ 277; կեսոր՝ 5 - սկեսոր՝ 10 - սկեսրոջ՝ 178 - սկեսուրի՝ 72; տեգրի՝ 1 - տեգրոջ՝ 7; տալի՝ 2.341** (տե՛ս էջ 3) - **տալոջ՝ 24; ընկերի՝ 239 - ընկերոջ՝ 3.540**: Նույն երևույթի մասին Մ. Աբրահամյանը նշում է, որ երկրորդաբար **ի** հոլովման են ենթարկվում **տեգր** և **տալ** բառերը, «որոնց՝ Ի հոլովման պատկանելը ավելի օրինաչափական է»¹, իսկ **աներ, տեգր** բառերի **անոր, տեգոր** հոլովաձևերը չի համարում գրական²: Ժամանակակից հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակության մեջ **աներ, տեգր** և **տալ** բառերի համար կանոնական են համարվում **-ոջ**-ով ձևերը՝ **աներոջ, տեգրոջ, տալոջ**: **Տալ** և **տեգր** բառերի համար՝ նաև **-ի**-ով տարբերակները՝ **տալի, տեգրի**, իսկ **տեգոր** ձևը համարում է ժողովրդախոսակցական³: Ա. Մարգարյանը գրական լեզվում գործածական տարբերակ է համարում նաև **ընկերի** ձևը՝ որպես **ընկերոջ**-ի գուգահեռ⁴, սակայն **սկեսոր, անոր** կամ **աների** ձևերը չի նշում որպես գործածական տարբերակներ:

• Դասական քերականագիտության մեջ ընդունված է հայերենի զարտուղի հոլովումների շարքում առանձնացնել **-յան** մասնիկով կազմություններ՝ որպես գուգահեռություն՝ **հանգիստ-հանգստի//հանգստյան, գալուստ-գալստի//գալստյան** և այլն: Ձեռնարկում նշված բառերի շարքում որպես օրինակ են բերվում նաև **փախուստ** և **թաքուստ** սկզբնաձևերի **փախստյան, թաքստյան** հոլովաձևերը (75): Նախ՝ մեր դիտարկումներով՝ երկրորդը՝ **թաքուստ** բառը, դուրս է մղվել արդի գրական հայերենից և ըստ էության ունի հնաբանության արժեք. հետևաբար անգործածական է նաև դրա

¹ Նույն տեղում, էջ 156:

² Նույն տեղում, էջ 158:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 99-100:

⁴ Տե՛ս **Մարգարյան Ա.**, Հայոց լեզվի քերականություն. ձևաբանություն, Երևան, 2004, էջ 144:

հոլովական ձևը՝ **թաքստյան**-ը: **Փախուստը** գրական հայերենի համագործա-
ծական բառապաշարից է, սակայն դրա **փախստյան** հոլովաձևը հազիվ թե
կարող է հավասարապես գործածական դիտվել **փախուստի** տարբերակին
գուգահեռ: Ա. Մարգարյանը նույնպես նախավոր ձև է համարում **թաքուստ**-ը
և դրա հոլովական գուգաձևերը՝ **թաքստյան // թաքստի**, գործածական, բայց
այս շարքում չի հիշատակում **փախուստ**-ը¹: **Արևակ**-ի տվյալները այսպիսին
են՝ **փախստյան՝ 24 // փախուստի՝ 2.003, թաքստյան՝ 5 // թաքստի՝ 29**:

զ) **Դերանվանական համակարգ.**

• Որպես **ինքը** դերանվան հոգնակիի տարբերակներ՝ նշվում են գուգա-
ձևեր՝ **իրենք** և **ինքները** (181-182): Երկրորդը մեր կարծիքով գրական լեզվում
այլևս անգործածական է, և գրավոր աղբյուրները դրա վերաբերյալ արձա-
նագրում են խիստ սակավ գործածություն:

• Դերանունների շարքում հիշատակվող **ինչևե//ինչևիցե** բառերը այսօր
ընկալվում են որպես վերաբերականներ. ձեռնարկում բերված օրինակնե-
րում այդպիսին էլ դրսևորվում են. «**Ինչևե//ինչևիցե** անցնենք հարցի
կոնկրետ քննարկմանը», «**Ինչևե//ինչևիցե**, անցածը վերադարձնել հնարավոր
չէ» (204): Մ. Ասատրյանն ինքն էլ այդ կարծիքին է, սակայն ավանդույթի
ուժով՝ ձեռնարկում դրանք ներկայացրել է դերանունների մեջ. «Չնայած որ
համարվում են դերանուններ,- դրանց մասին կարողում ենք ձեռնարկում,-
բայց փաստորեն եղանակավորող բառերի արժեք ունեն» (204):

դ) **Բայական համակարգ:**

• Մ. Ասատրյանը ներկայացնում է **ՉԵԼ** կազմությամբ հետևյալ բայերը՝
դիպչել, թռչել, կորչել, կայչել, հանգչել, սառչել, ուռչել, փախչել: Այս բայերից
անդրադառնում է միայն երեքին՝ նշելով, որ **ՉԵԼ** ձևերը տեղի են տալիս **ՆԵԼ**
ձևերին, ինչպես՝ **թռչել-թռնել, կայչել-կայնել, փախչել-փախնել** (198): Արդի
գրական լեզվի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ **չել**-ով կազմու-
թյունները ակնհայտորեն գերակշռում են, և **նել**-ով տարբերակները գերա-
զանցապես գործածվում են խոսակցական բանավոր լեզվում: Գրավոր
խոսքի տվյալներով, որ քաղված են **Արևակ**-ի բնագրերից, պատկերն այսպի-
սին է՝ **թռչել՝ 978 - թռնել՝ 65, կայչել՝ 156 - կայնել՝ 33, փախչել՝ 2.271 - փախնել՝**
35: Այս կարծիքն է պաշտպանվում նաև, այսպես ասած, նորագույն հետա-
զոտություններում: Անդրադառնալով հարցին՝ Չ. Աղաջանյանը նկատում է,
որ թեև անցյալ դարի սկզբներին այս գուգաձևություններում երկու տար-
բերակներն էլ նորմատիվ էին, բայց այսօր գրական են **Չ**-ով ձևերը. հակադիր
եզրերը բնորոշ են ժողովրդախոսակցական լեզվին:

Մ. Ասատրյանը չի անդրադառնում նաև **թաքչել//թաքնվել, հալչել//հալ-
վել, փլչել //փլվել** գուգաձևերին, որոնցում արձանագրվել են ակնհայտ
տեղաշարժեր. **թաքչել**-ը՝ որպես սկզբնաձև, դուրս է մղված արդի գրական

¹ Նույն տեղում, էջ 149:

արևելահայերենից, գրեթե անգործածական է: Դրան փոխարինել է **թաքնվել** սկզբնաձևը: **Հալչել** և **փլչել** սկզբնաձևերը աստիճանաբար փոխարինվում են **հալվել** և **փլվել** ձևերով: Եվ դա արձանագրվում է նաև գրական գրավոր խոսքում: **Արևակ**-ի վիճակագրությունը այսպիսին է. **թաքչել՝ 6 - թաքնվել՝ 1.236, հալչել՝ 18 - հալվել՝ 391, փլչել՝ 9 - փլվել՝ 317:**

Ուռչել բայի ոչ ցոյական՝ արմատական ձևերը՝ **ուռա, ուռար** և այլն, գործածությունից դուրս են մղվում. ակնհայտորեն տարածում են ստանում այդ բայի ցոյական հիմքով կազմությունները՝ **ուռեցի, ուռեցիր, ուռեց, ուռեցինք, ուռեցիք, ուռեցին:** Կարծիք կա, որ գործածական են նաև ներկայի հիմքից կազմված խոսակցական ձևերը՝ **ուռչեցի, ուռչեցիր**¹, որը, մեր ուսումնասիրություններով, չի հաստատվում: **Սառչել** բայի համար ցոյական՝ **սառեցի, սառեցիր, սառեց, սառեցինք, սառեցիք, սառեցին** ձևերը ավելի գործածական են, քան արմատական ձևերը՝ **սառա, սառար, սառավ** և այլն²:

• Կրավորակերպ բայերի մասին խոսելիս ձեռնարկի հեղինակը դրանցում վ-ն համարում է «ձևական նշանակություն» ունեցող ածանց, ըստ որում, հստակ չի ասվում՝ դա քերականակա՞ն, այսինքն՝ կրավորակա՞ն ածանց է, թե՞ բառակազմական. հարցի պատասխանը ձեռնարկում մնում է բաց: Բացի այդ, «մի քանի» կրավորակերպ չեզոքների համար արձանագրվում են առանց վ-ի ձևեր, որոնց շարքում մատնանշվում են այնպիսիք, որոնք իրականում այդպիսի կազմություն արդի գրական արևելահայերենում չունեն, ինչպես՝ **հակառակել** (<հակառակվել), **մոլորել** (<մոլորվել), **մռայլել** (<մռայլվել), **հրաժարել** (<հրաժարվել), **նմանել** (<նմանվել): Դրանց վերաբերյալ Ասատրյանը գրում է. «Գրական լեզուն երբեմն գերադասում է Վ-ով, իսկ երբեմն առանց Վ-ի ձևերը» (238-239): Արդի գրական լեզուն գերադասում է, ավելի ճիշտ՝ գործածում է սրանց միայն վ-ով ձևերը՝ **հակառակվել, նմանվել, հրաժարվել** և այլն:

• Հայտնի է, որ պատճառական **-ցն** ածանցը գործածվում է **-ն** և **-չ** սուկածանցով բայերի դեպքում՝ **հագնել-հագցնել, բուսնել-բուսցնել** (ավելի սովորական է՝ **ծլել-ծլեցնել, կաչել-կաչցնել, փախչել-փախցնել** և այլն: Բայց կան շեղումներ կամ բացառություններ: Բացի **իջնել** բայից, որը շեղվում է ընդհանուր կանոնից (>**իջեցնել, փոխ.՝ իջցնել**), որի մասին սովորաբար հիշատակվում է ուսումնասիրություններում ու ձեռնարկներում, կան մի շարք բայերի՝ ընդհանուր կանոնից շեղվող կազմություններ, որոնք առավելաբար առաջ են եկել (կամ ակտիվացել են) վերջին տասնամյակներին՝ լեզվի զարգացման արդյունքում, ինչպես՝ **հալչել** (//**հալվել**)-**հալեցնել, սառչել** (//**սառել**)-**սառեցնել, ուռչել** (//**ուռել**)-**ուռեցնել, պրծնել-պրծեցնել, համընկնել-համընկեցնել**: Առաջին երեքի դեպքում երևույթը պայմանավորող գործոնն

¹ Տե՛ս **Աղաջանյան Ջ.**, նշվ. աշխ., էջ 285:

² Մանրամասն տե՛ս **Ավետիսյան Յու.**, Տեղաշարժեր արդի գրական արևելահայերենում, Երևան, 2011, էջ 63-64:

այն է, որ այդ բայերի սկզբնաձևերը աստիճանաբար դադարում են անհանգստացող լինելուց. **հալչել, սատչել, ուռչել** բայերը գրական բանավոր, ինչպես նաև գրավոր խոսքում այսօր իրենց տեղը զիջում են աններածանց **հավվել, սատել, ուռել** սկզբնաձևերին, և հետևաբար դրանց պատճառականները ձևավորվում են աններածանց բայերի նման, ինչպես **խոսել-խոսեցնել, հիշել-հիշեցնել**, նմանապես նաև **հավվել-հավեցնել, սատել-սատեցնել, ուռել-ուռեցնել**: Իսկ ինչ վերաբերում է մյուս երկու բայերին՝ **պրծնել, համընկնել**, ապա պիտի նկատել, որ դրանցից առաջինը գործածվում է միայն խոսակցական լեզվում ու նաև խոսակցական է սկզբնաձևում (գրական համարժեքը՝ **ավարտել**), իսկ երկրորդի պատճառական ձևը՝ **համընկեցնել**, գրական լեզվում ունի խիստ սակավ գործածություն: Կարծում ենք, որ այս քննարկումները առավել ամբողջական կարող են դարձնել բուհական ձեռնարկում երևույթի նկարագրությունը:

- Արդի հայերենում երկրորդ ապառնի դերբայների մեջ որպես ընդհանուր տեղաշարժային երևույթ զարգանում է թանձրացական-առարկայական նշանակությունը, և, այդպիսով, մի շարք բայերի ապառնիի այդ ձևերը, աստիճանաբար զրկվելով իրենց բայական նշանակությունից, վերածվում են գոյականների: Որպես այդպիսիք՝ Մ. Ասատրյանի բնութագրմամբ՝ որպես «մաքուր գոյականներ» նշվում են հետևյալները՝ **գիտելիք, ծխելիք, հիշելիք, պատկանելիք, սպասելիք, հագնելիք, ըմպելիք, գալիք** (257): Մինչդեռ այս շարքում ոչ բոլոր բառերն են, որ կարող են «մաքուր գոյականներ» համարվել, ինչպես **հիշելիք, պատկանելիք, հագնելիք** ձևերում ավելի զգալի է բայական իմաստը՝ գործողության՝ ինչ-որ բան անելու իմաստը:

4. Հարադրական բայերի խոնարհումը ներկայացնելիս Մ. Ասատրյանը նշում է, որ խոնարհվող բայաձևերի վրա է դրվում նաև արգելական հրամայականի **ՄԻ** մասնիկը, օրինակ՝ **դուրս մի գնա, դուրս մի գնացեք**: Ապա ավելացնում է, որ առանձին դեպքերում **ՄԻ** մասնիկը կարող է դրվել նաև հարադրական բայի վրա սկզբից՝ որպես մի ամբողջության, օրինակ՝ **մի դուրս գնա, մի դուրս գնացեք** (331): Մակայն մեր կարծիքով՝ այս ձևերը ժամանակակից գրական հայերենում գործածական չեն:

Այժմ մի քանի խոսք անկանոն բայերի մասին:

1. Մ. Ասատրյանը **ասել** անկանոն բայի համար նշում է, որ անցյալ կատարյալի համար ունենք՝ **ասացի, ասացիր, ասաց, ասացինք, ասացիք, ասացին** ձևերը, բայց հաճախ խոսակցական և գրավոր լեզվում գործածվում են **ասեցի, ասեցիր, ասեց, ասեցինք, ասեցիք, ասեցին** ձևերը (321-322): Մ. Ասատրյանը, սակայն, չի նշում **ասի, ասիր, ասավ, ասինք, ասիրք, ասին** տարբերակները, որոնք, ինչպես ցույց են տալիս դիտարկումները, հաճախակի գործածություն ունեն խոսակցականում: Նա չի խոսում նաև **ասացեք, ասեք** ձևերի մասին, որոնք գրական լեզվում **ասել** բայի հոգնակի հրամայականի գործածական միակ տարբերակներն են:

2. Մ. Ասատրյանը անկանոն բայերի շարքում նշում է նաև **զարկել** բայը,

որը մեր վիճակագրությամբ իր տեղը զիջում է **խփել** և **հարվածել** բայերին (322): **Արևակի**-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ **խփել** բայի ձևերը առավել շատ են գործածվում, քան **զարկել**-ինը՝ **խփեցիր**՝ 81 // **զարկիր**՝ 79 // **զարկեցիր**՝ 23, **խփեց**՝ 3.332 // **զարկեց**՝ 1.338, **խփեցինք**՝ 64 // **զարկինք**՝ 12 // **զարկեցինք**՝ 21, **խփեցին**՝ 545 // **զարկին**՝ 160 // **զարկեցին**՝ 183:

3. Նմանապես, **գիտեմ** պակասավոր բայի խոնարհման հարացույցը ներկայացնելիս որպես հավելված բայ է տրվում **գիտենալ**-ը, որը, սակայն, աստիճանաբար դուրս է մղվում գրական լեզվից և փոխարինվում է հոմանշային **իմանալ** բայով: **Արևակ**-ի տվյալներով նույնպես **գիտենալ**-ը (505 կիրառություն) իր տեղը զիջում է **իմանալ**-ին (7.735):

4. Գրական լեզվից դուրս են մղվում նաև Մ. Ասատրյանի ներկայացրած **կենալ** բայի խոնարհված ձևերը՝ **կացա**, **կացար**, **կացավ**, **կացանք**, **կացաք**, **կացան** և այլն: Ըստ որում, բայի նկարագրությունը տրվում է **կենալ** սկզբնաձևով, բայց հարացույցը ներկայացվում է հարադրությամբ՝ (**վեր**) **կացա**, **կացար** և այլն (349): Բոլոր դեպքերում, առանձնաբար ներկայացվող **կենալ** բայը և դրա խոնարհված ձևերը արդի գրական լեզվում գործածական չեն և փոխարինվում են **մնալ** բայով և դրա համապատասխան ձևերով՝ **մնացի**, **մնացիր**, **մնաց**, **մնացինք**, **մնացիք**, **մնացին**:

Գրական լեզվի գործածության շրջանակներից աստիճանաբար դուրս է մղվում նաև ձեռնարկում պակասավոր բայերի շարքում ներկայացված **ցանկալ** բայը, որն իբրև թե ունի ըղձական և սրանից կազմվող ենթադրական ու հարկադրական եղանակի ձևեր՝ **ցանկամ**, **կցանկամ**, **չեմ ցանկա**, **պիտի//պետք է ցանկամ**, **չպիտի//չպետք է ցանկամ** և այլն: Բայը փոխարինվում է **ցանկանալ** բայով և դրա համապատասխան խոնարհման ձևերով:

5. Մի քանի անկանոն բայերի համար ձեռնարկում նշվում են ենթակայական դերբայի՝ ներկայի և անցյալի հիմքերից կազմվող զուգաձևեր՝ **տանել//տարող**, **անել//արող**, **դնել//դրող**, **լինել//լողող** (347): Առաջին երեքի դեպքում անցյալի հիմքից կազմվող ձևերը մեր դիտարկումներով դուրս են մղվել գրական լեզվից, իսկ վերջինի դեպքում նույն հիմքով կազմված տարբերակը՝ **եղող**-ը, գործածականությամբ ակնհայտորեն գերազանցում է **լինող**-ին: Ա. Մարգարյանը, օրինակ, գործածական է համարում միայն **լինել** բայի՝ անցյալի հիմքից կազմվող ձևը՝ **եղող** (**//լինող**)¹: **Տալ**, **անել**, **դնել** բայերի համար րեական հիմքով ենթակայական դերբայի կազմություններ չի արձանագրում նաև հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակությունը²: Մյուս բայերի համար ենթակայականի զուգաձևեր չի նշում: **Արևակ**-ի տվյալները այսպիսին են՝ **անող** - 1.723, **արող** - 28, **տանող** - 4.441, **տարող** - 2, **եղող**՝ 768, **լինող**՝ 120:

¹ Տե՛ս **Մարգարյան Ա.**, նշվ., աշխ., էջ 408:

² Տե՛ս «Ժամանակակից հայոց լեզու», էջ 429-430:

6. Բնչ վերաբերում է **ելնել** անկանոն բային, ապա Մ. Ասատրյանը **ե՛լ** եզակի հրամայականի համար որպես գուգահեռ և հավասարապես գործածական ձև է ներկայացնում **ելի՛ր**-ը (323), սակայն **Արևակ**-ի տվյալներով **ե՛լ**-ը անհամեմատ շատ է գործածվում, քան **ելի՛ր**-ը՝ *ել՝ 6.030 - էլիր՝ 242*:

7. Այսօր դժվար է միանշանակ պնդել, որ **լվալ**-ը «բարբառային բայ» է, և իբրև թե դրա կանոնավոր ձևերը համընկնում են ներածանցավոր **լվանալ** գրական բայի անկանոն ձևերին՝ **լվանալ-լվացի, լվացիր** և այլն (349): Դրանք իրապես կարելի է համարել **ա** խոնարհման աններածանց **լվալ** բայի կանոնավոր ձևեր, ինչպես՝ **լվալ-լվացի, լվացիր, լվաց** և այլն, հրամայականը՝ **լվա՛, լվացե՛ք**: **Լվալ**-ը պակասավոր անկանոն բայ է այնքանով, որ դրա առանձին խոսակցական ձևեր լրացվում են **լվանալ** բայի գրական կանոնավոր ձևերով, ինչպես՝ **լվում եմ - լվանում եմ, լվում էի - լվանում էի, լվալու եմ - լվանալու եմ, կլվամ- կլվանամ** և այլն:

8. Անկանոն բայերի շարքում Ասատրյանը չի նշում **բացել** բայը: Հավանաբար գործում է այն տրամաբանությունը, որ **բանալ** սկզբնատիպ բային փոխարինած **բացել**-ը ձեռք է բերել կանոնավոր բայերին բնորոշ նկարագիր¹: Սակայն **բացել**-ը այնուամենայնիվ ունի **ե** խոնարհման բայերի հարացույցից շեղում եզակի հրամայականում. կանոնավոր **բացի՛ր** ձևին գուգահեռ՝ այն ունի նաև **բա՛ց** գործածական տարբերակը՝ **բա՛ց // բացի՛ր**: Հետևաբար **բացել**-ը՝ որպես անկանոն բայ, պետք է ներկայացվեր դրանց շարքում:

9. Հայտնի է, որ արդեն տասնամյակներ շարունակ **ե** խոնարհման աններածանց բայերի հոգնակի հրամայականը ունի գուգահեռներ՝ ներկայի և անցյալի հիմքերից՝ **գրե՛ք // գրեցե՛ք, խոսե՛ք // խոսեցե՛ք**: Հայտնի է նաև, որ ներկայի հիմքից կազմվող ձևերը, որոնք ծագել են արևելահայ խոսակցական լեզվից, աստիճանաբար տարածվում են նաև գրական գրավոր լեզվում: (Արևմտահայերենում այդ ձևերը կանոնական չեն): Այսօր կարելի է ասել, որ հավասարապես գործածական են երկու տարբերակներն էլ՝ մեկը խոսակցական երանգավորվածությամբ, մյուսը՝ գրական-գրքային: Մ. Ասատրյանը, հավանաբար առաջնորդվելով իր ժամանակի լեզվագագոցողությամբ և լեզվագործածության փաստերով, չի քննարկում դրանց գործառական յուրահատկությունները և իրողությանն առնչվող քերականական տեղաշարժերը:

Հրամայականի կազմություններում, որքան էլ զարմանալի է, **ե** խոնարհման աններածանց բայերի եզակի հրամայականի (**գր-իր, խոս-իր, երգ-իր**) տարբերակ է նշում առանց **ր**-ի խոսակցական ձևը (**գր-ի, խոս-ի, երգ-ի**). նույնը նաև արգելականում՝ **մի գր-ի, մի խոս-ի, մի երգ-ի**. 354), որը հազիվ թե գրական լեզվի շրջանակներում ուներ ակտիվ կիրառություն անգամ ձեռնարկի ստեղծման շրջանում: Այդ կազմության գործառական նկարագիրը

¹ Հայ քերականագիտության մեջ կա այդպիսի կարծիք, տե՛ս **Բարսեղյան Հ.**, Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, Երևան, 1953, էջ 306, «Ժամանակակից հայոց լեզու», էջ 428, **Աղաջանյան Ջ.**, նշվ. աշխ., էջ 319:

սկզբունքորեն այնպիսին էր, ինչպես այսօր է:

Նույն կազմությամբ բայերի հրամայականի վերաբերյալ ձեռնարկում առկա է նաև մեկ այլ ձևի արձանագրում, որը այլ ձեռնարկներում ու դասագրքերում գրեթե չի հանդիպում: Խոսքը վերաբերում է **ե** խոնարհման աննե-րածանց բայերի հոգնակի արգելականի կազմությանը, որը կազմված է անցյալի հիմքով բաղադրված դրական հրամայականից՝ **մի՛ գրեցեք, մի՛ խոսեցեք**: Ըստ որում, դա ներկայացվում է որպես նախընտրելի տարբերակ իր գուգահեռի (**մի՛ գրեք, մի՛ խոսեք**) համեմատությամբ (355): Արգելականի այդպիսի կազմությունը որպես հնարավոր տարբերակ է ներկայացված նաև Ա. Մարգարյանի ձեռնարկում՝ **մի՛ գրեք // մի՛ գրեցեք**¹: Մինչդեռ արդի գրական հայերենում այդ ձևը այլևս անգործածական է և տեղը զիջել է իր գուգահեռին: Հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակության մեջ այդպիսի կազմություն չի նշվում: «Արգելական հրամայականի հոգնակին,- կարդում ենք գրքում,- կազմվում է ներկայի հիմքի վրա ավելացնելով **եք**..., այսպես՝ **մի՛ գրեք, մի՛ վազեք, մի՛ խմեք, մի՛ ջրեք**... »²:

Այսպիսով: Մ. Ասատրյանի ձեռնարկն ունի տասնամյակների պատմություն: Այդ ընթացքում արևելահայերենի ձևաբանության նորմերը կրել են որոշակի փոփոխություններ: Դրանք առկա են մասնավորապես գոյականի և բայ խոսքի մասի համակարգում հատկապես գործնական նյութի դրսևորումներում: Դրանք բնականաբար չէին կարող արձանագրվել քննարկվող ձեռնարկում: Այս բոլորով հանդերձ՝ Մ. Ասատրյանի «Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն» ձեռնարկը անվերապահորեն հաջողված դասագիրք է և տասնամյակներ շարունակ ծառայել է բուհական համակարգին: Գրական նորմի և ձեռնարկում ներկայացած քերականական նյութի անհամապատասխանությունները գերազանցապես ունեն օբյեկտիվ պատճառներ:

Юрий Аветисян – Морфологическая норма современного восточноармянского языка и пособие М. Асатрян «Современный армянский язык: морфология»

У пособия М. Асатрян многолетняя история. За эти годы морфологические нормы восточноармянского языка претерпели некоторые изменения. Они касаются, в частности, проявления практического материала в системе имени существительного и глагола. Естественно, эти изменения не могли быть отражены в пособии. Однако наряду с этим, пособие М. Асатряна «Современный армянский язык: морфология» является, безусловно, успешным учебником и на протяжении многих десятилетий служило в вузовской системе. Несоответствия литературной нормы и представленного в пособии грамматического материала носят объективный характер.

¹ Մարգարյան Ա., նշվ., աշխ., էջ 453:

² «Ժամանակակից հայոց լեզու», էջ 417:

Yuri Avetisyan – *The Morphological Norms of Modern Eastern Literary Armenian and M. Asatryan’s Manual “Modern Armenian: Morphology”*

M. Asatryan’s manual was written several decades ago. Since then morphological norms of the Eastern Armenian language have undergone some changes. In particular, the changes are manifested in the system of nouns and verbs, especially in practical materials. Naturally, they are not recorded in the mentioned manual. Nevertheless, M. Asatryan’s manual “Modern Armenian: Morphology” is unconditionally a successful manual and has been used in university studies for decades. The discrepancies between the literary norm and the grammatical material presented in the manual mostly have objective reasons.

Ներկայացվել է 31.01.2019

Գրախոսվել է 02.05.2019

Ընդունվել է տպագրության 25.06.2019